

németek párizsi bevonulása után Benedek Marcell francia nyelvű bevezetőjével francia irodalmi estet rendezték a Vajda János Társaságban. Vagy 1939 őszén, közvetlenül a második világháború kirobbanása után Jóó Tibor A modern nacionalizmus keletkezéséről tartja székfoglaló előadását. Ugyanennek az évnek december 18-i irodalmi estjének címe: *Az utolsó békekarácsony*, s ezen Ady, Babits, Kis József, Kosztolányi, Tóth Árpád, Szép Ernő 1913-ban írt verseit szavalják. Említünk meg néhányat az 1941-ben felolvasott írások közül: Babits Mihály *Szellemi kultúránk válsága*, Braun Róbert *Bürokrácia és demokrácia*, Kecskeméti György *A totális állam misztikája*, Káldor György *Szellemi áramlatok a háború utáni Németországban*, Pikler J. Gyula *Társadalmi rendszerek, Turóczi-Trostler József Nietzsche és a XX. század*. Hosszan sorolhatnánk még a példákat, de e gondolatmenet befejezéseként csak még egyet említünk meg: 1943 februárjában a Társaság *A város peremén* címmel rendezett irodalmi matinét, amelyen szocialista írók, közöttük Radnóti, Zelk, Benjámín, Földeák verseit adták elő.

Az előadások a művészet és a humán tudományok sok ezeréves tárházából merítettek reménységet és biztatást a sötét korszak zaklatott emberének. Az előadók Korniss Gyulától Bálint Györgyig, a baráti Huszár Aladártól Radnóti Miklósig a nemzeti szellemi ellenállás minden árnyalatát képviselték. A Társaság működésének lényegére utal Szalai Imre, amikor összegezésében ezt írja: „Égett a világ és a Vajda János Társaság rímeket mentett a lángok közül — mert a rímek a legigazabb magyar valóságra csendültek rá.” Valóban ez volt a Társaság rendeltetése. Csak a kortárs személyes élményeinek felelevenítése érzékeltetheti az utókorral, hogy mit jelenthetett ebben az időben a rímek csendülése. S ha van kritikai észrevételünk az értékes kis kötetrel kapcsolatban, akkor az arra szorítkozik, hogy Szalai Imre az egyéniségéből eredő szerénységtől gátolva túlságosan fegyelmezett, tárgyyszerű, visszafogott, amikor a szubjektív érzelmeit, emlékeit, értékítéleteit fogalmazza meg. Pedig a Vajda János Társaság — s erre éppen a kötet emlékeztet — sokkal több volt, mint a programban megörökített tartalmas és színvonalas előadások összessége.

Vásárhelyi Miklós

Robotos Imre: A nevetés vonásában. Értelmezések a szatíra és a humor köréből. Bukarest, 1973. Kritérion K. 266 l.

Robotos Imre könyve közel két évtized munkásságából ad izelítőt. Kötetbe gyűjtött tanulmányainak többsége erdélyi magyar

nyelvű folyóiratokban, heti- és napilapokban jelent meg, de találhatók közöttük első közlések is, mint az Arisztophanésről, Karinthy Frigyes humoráról, Páskándi művészetéről vagy a dűrennemtáti komédiáról szóló írások. A könyv két részre tagolódik: *Eszmény és valóság* címen világirodalmi, *A hit kételyei* címszó alatt pedig magyar irodalmi művek elemzéseit olvashatjuk. A 16 tanulmányból 9 magyar, 7 pedig világirodalmi alkotásokkal foglalkozik. A legrégebbi írás 1955-ből való, a legkésőbbi alatt pedig az 1971-es dátumot találjuk.

A könyv alapgondolata: a gúny csak az öngúnynal, az ironia csak az önironiával együtt teszi képessé az embert a helyes ön- és valóságismeretre. A szerző mélyégesen hisz a nevetés humanizáló hatásában, emberségszolgáló funkciójában. A tudat fölényének, az emberi méltóság kifejezési lehetőségének tartja a nevetést. Illyés Gyulával együtt vallja, hogy a nevetés a felszabadult értelem diadalordítása. (6.)

Az *Arisztophanészi üzenetekben* azt vizsgálja, miként tréfálta meg a szatíra a komédia mesterét. A *Felhők* nem Szokratész bírálata miatt bukott meg, hanem a művészi eszközök, tartalmi szándékok és műfaji követelmények összhangjának hiánya miatt. Arisztophanésznek sikerült a földi jogaiából kifosztott igazságot a felhők közé hurcolni, de szatirikus túlméretezéssel nem sikerült az igazság felhőtlenítése. Az írói szándék viszájára fordult: „Művészi szándéka szerint az álgondolkodókat csépelte volna, de a gondolat tisztességének védelmezőjét ütötte főbe hadarójával”. (12.) Ezért is maradt érvényes benne a szofista gondolatüzerek megleckéztetése és nem Szokratész karikatúrája.

Az elemzések a művek keletkezésének időrendjét követik. Don Quijotéről szóló írásában Robotos világos logikával bizonyítja, hogy a nevezetes spanyol lovagot nem hite teszi nevetségessé, hanem az, hogy a tudatot és a létet összemossa, a valóságot az eszményeivel azonosítja, pedig bármennyire makulátlan, elvont az erkölcsi norma, mégis erőtlen a reáliákkal szemben. Bolondnak tartják Don Quijotét és megkövezik, azaz nevetnek rajta (komikum) és feláldozzák (tragikum). (33.) A Don Juánról szóló elemzésben a kiélezés, a magyarázás fölébe nő az értelmezésnek. Sikeresebb Brecht aktív humanizmusának és annak a brechti tételnek a bizonyítása, hogy „Az emberi nem legnagyobb élvezete a gondolkodás”. (51.) A *Svejk a második világháborúban* és az *Állítások meg Arturo Uti!* c. szatirikus színművekkel igazolja, hogy nemcsak a szituáció, hanem a szóhasználat is lehet a komikum áradó forrása. Itt is a könyv alcímében jelzett „értelmezés” szabadsága érvényesül inkább, mint az egységes szempontú rendszerezett elemzés.

Szerintünk a két színmű parodikus, szatirikus jellege összetettebb, nagyobb szerep jut az iróniának és a *komikus* körébe tartozó változatoknak, különösen pedig a *nyelvi komikum* forrásai gazdagabbak, mint ahogy az egyébként élvezetes tanulmányból kiderül.

A magyar irodalmi művek értelmezései közül első *A mikszáthi mosoly kritikai élei* című, amely nem az író haragját és szánalmát mérlegeli, hanem iróniáját vizsgálja. Közismert, hogy Mikszáth életműve a humoros elemek bőséges tárháza, de nem véletlen, hogy Robotos elenyészően csekély példát idéz, amely a „mosoly kritikai élet” mutatja. Humorában hit és kétely keveredik ugyan, de a derűs életszeretet erősebb, mint a bíráló hajlam. A jókedély nemcsak életét kísérte fiatal korától, de műveinek is jellemzője. A kritikai realizmus felé mutató fejlődés kétségtelen eredményeit elismerve azt mondhatjuk, hogy Mikszáth humora inkább a mindent egybemosó, problémákat áthidaló atmoszférateremtésre szolgált — műveiben és az életben is —, mint a kritikai leleplezésre. Sugárzó jóságában keserű mosoly is bújkált a nemesipolgári világ bomlása, csökkent eszméisége miatt. Megtartó eszméket, hősokeket nem talált. Utolsó nagy regényei ezért is nélkülözik a létezés korábbi anekdotikus derijét és éreztetik az író intő-figyelmeztető szándékát. A tanulmány mérsékelt színvonalát az 1955-ös dátum is magyarázza, elhagyásával nem csökkent volna a könyv értéke.

A témaválasztás adta lehetőségek kiaknázása *A kételkedés és hit ellentétpárja Karinthy Frigyes humorában* című írásban valósul meg legjobban. Elveti az írói tudat és mű azonosítását, amint Karinthy írói tudata is elvetette a harmónia legendáját, bár olthatatlan igény élt benne a lehetséges harmónia iránt. Találó paradoxont alkalmaz: „Mértéktelen hitetlensége jelzi hitének emberfeletti arányait” (133.)

A tanulmánykötet egyik legemlékezetesebb példája Tomcsa Sándor humorfelfogásának igazát bizonyítja. Egy életből vett példával kérdőjelezi meg azt az Arisztotelész-től eredő tételt, amely szerint csak a „fájdalommentes” jelenségek tartoznak a humor körébe. A Volhíniában ágyútűzben felvonuló, majd golyózáporban rohamra induló 22-es honvédek! a *helyzet humor*a segítette át a halálveszélyt jelentő övezeten. A pergőtűzben előrenyomuló katonák közül az egyik lyukas esernyőt talált a földön, és mint szakadó zápor idején, a feje fölé emelte és egykedvűen tört előre. A katonákba lelket öntött, kétségbeesésüket levezette a látvány kontrasztja: a süvítő golyók ellen emelt lyukas esernyő. Robotos Imre nem is tanulmányoknak, hanem „értelmezések”-nek nevezi írásait, amelyek a műelemzés sajátos szempontú lehető-ségét bizonyítják. Néhány kritikai észrevé-

telünk is érzékelteti, hogy nem mindig egyenletesen magas színvonalú ez a tanulmánykötet. A szerzőnek néha nem sikerült az elemzést és értelmezést az esztétikai alapvonásokra összpontosítani, de szinte mindegyik írás igazolja a könyvről alapos felkészültségét, otthonosságát a humor és szatíra körében. A könyv értékét növeli Robotos élvezetes stílusa, az öngúny fölényét is felcsillanító elemző módszere.

Cs. Varga István

Török Gábor: *Költői rébuszok*. Bp. 1974. Magvető K. 289 l.

Több mint jó, ha a verselemzésben vagy -értelmezésben világos, átgondolt alapelvek vezetnek a kutatót. Ha egy percre sem téveszti szem elől, hogy a költői mű motívumait bizonyos ésszerűség fűzi egybe, hogy a metaforikus szövegrészek a denotátum azonosítását követelik meg, hogy feltétlenül szükséges a mű tágabb, irodalmi és életbeli kontextusának ismerete, s hogy végül is meg kell találni az alkotás „ideológiáját”, tehát azt az eszmei világot, melynek kiépítését szolgálja valamennyi mozzanat.

Az alapelvek következetes alkalmazását azonban gyakran veszélyeztetni alkalmazzuk lehetősége: s Török Gábor könyve, a benne foglalt négy nagyleggetű versmagyarázat elejétől végéig ez utóbbit illusztrálja.

József Attila „intellektuálisan képi” költő — mondja bevezetésekként, s ezt így magyarázza: „... a vers elemei, részei, mondatai, képei közötti logikai viszonyoknak kiemelkedő fontosságuk van a teljes jelentésszerkezetben!” Nos, ezeket a logikai viszonyokat többnyire az aszintetonos szerkezetek kiegészítésével igyekszik rekonstruálni. Példaként az *Éji dal* második szakasza szolgálhat: „Jusson a néniknek nagy bögre, szerető mindnek, ki szeret — / áldott, mert élek én örökre, / aki egy éjre eltemet.” Az értelmezés olyan logikai szerkezetet (re)konstruál, mintha a szakasz egy ilyesfajta szöveg rövidítése, tömörítése lenne: „Aki engem szeret, és egy éjre szállást nyújt, legyen áldott, sőt kapjon meg mindent, mire vágyik, ha néni, akkor jusson neki nagy bögre, ha szerelmes, akkor szerető társ.” A szövegek pusztán egymás mellé állításából is kiderül, hogy a „prózaifrafrázis” nem felel meg a „költői üzenet”-nek: az 5–6. ill. 7–8. sorok eltérő modalitása ugyanis olyan elhatárolást jelent, melyet nem érdemes (a szintaktikai szerkezet folytonossága érdekében) feloldani: az meg már egyenesen tilos, hogy azután a racionalizált szöveget állítsuk az eredeti helyébe.